

GROŽIO PATRAUKLUMAS. ESTETIKA IR EROSAS ALGIO MICKŪNO FILOSOFIJOJE*

Dalius Jonkus

Vytauto Didžiojo universiteto
Filosofijos katedra
Donelaičio g. 52, LT-44261 Kaunas
El. paštas: phenolt@yahoo.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojama, kaip Mickūno filosofija atskleidžia estetikos ir eroso sąryšį. Analizės tikslas – parodyti, kad estetika ir erosas reikalauja ne reprezentacijos, bet prezentacijos ir kodėl abi šios plotmės yra susijusios su tiesiogine pasaulio išraiškų patirtimi. Fenomenologinė estetikos ir eroso analizė atskleidžia paties pasaulio grožį ir erotinį patrauklumą. Mickūnas teigia, kad estetiškai-erotinė nuostata yra atvirumas paties pasaulio nuotakoms, ritmams ir buvimo stiliams. Kita vertus, jis neigia estetiškai ir erotinėms patirties intencionalumą, nes pastarąjį supranta kaip tikslingą nukreiptumą į objektus ir siekį identifikuoti objekto reikšmę. Straipsnyje pateikiami argumentai, kodėl Mickūno bandymas paneigti erotinės ir estetiškai patirties intencionalumą yra paremtas siaurąja, o ne plačiąja intencionalumo samprata.

Pagrindiniai žodžiai: fenomenologija, estetika, grožis, eros, intencionalumas

Edmundo Husserlio raštuose estetika yra šalutinė tema, ji analizuojama svarstant vaizdinių, vaizduotės, suvokimo fenomenologijos problemas. Tačiau Husserlio mokiniai ir sekėjai skyrė estetikai gerokai daugiau dėmesio. Moritzas Geigeris, Romanas Ingardenas, Martinas Heideggeris, Jeanas Paulis Sartre'as, Maurice'as Merleau-Ponty ir daugelis kitų pateikė įdomių filosofinės estetikos išvalgų. Savo straipsnyje analizuosiu estetikos ir erotikos paraleles Mickūno filosofijoje ir parodysiu, kaip šios dvi plotmės yra įšaknytos tiesioginėje pasaulio

patirtyje. Reikalas tas, kad tiek erotikoje, tiek estetikoje yra apeliuojama į tiesiogiai išraiškingą pasaulio patirtį. Šios patirties reabilitavimas reikalauja naikinti modernioje metafizikoje įsitvirtinusių sąmonės ir kūno dualizmą. Tačiau Mickūnas, analizuodamas estetiškai ir erotinė plotmes kaip tiesiogiai patiriamas juslines išraiškas, susiduria su intencionalumo problema. Pirmiausia aptarsiu dualistinės metafizikos paneigimą Mickūno estetikos ir eroso filosofijoje, o tada analizuosiu, kaip jis sprendžia iškilusią intencionalumo problemą.

* Straipsnis parengtas tarptautinėje konferencijoje „Gyvenimas ir fenomenologija: minint Algio Mickūno 80-metį“, vykusioje Vytauto Didžiojo universitete 2013 metų birželio 13–15 dienomis, skaityto pranešimo pagrindu.

Filosofinis eroso reabilitavimas

Algis Mickūnas siekia erosą sugrąžinti į filosofinės refleksijos lauką. Reikalas tas,

kad erosas buvo nužemintas. Erosas buvo supaprastintas ir redukuotas į biologinius, ekonominius ar psichologinius žmogaus poreikius. Algio Mickūno filosofija – tai siekis reabilituoti kosminę eroso prasmę ir kartu parodyti, kaip fenomenologinės filosofijos priemonėmis galimas šios plotmės supratimas. Erosas, pasak autoriaus, negali būti nei paaiškintas objektyviomis priežastimis, nei redukuotas į žmogaus psichologinę vidujybę. Pradėdamas kalbėti apie erosą Mickūnas visų pirma siekia eliminuoti Vakarų metafizikoje įsitvirtinusių prietarus. Iš pradžių jis pateikia metafizinio dualizmo, kuris ieško fenomenų esmės anapus fenomenų, kritiką. Antra, filosofas apmąsto tiesioginės išraiškos patyrimo pirmumą.

Mickūnas iš fenomenologinės filosofijos pozicijų kritikuoja Vakarų metafizikai būdingą dualizmą, kuris remiasi proto ir kūno, vidaus ir išorės, dvasios ir materijos ar psichikos ir fiziologijos perskyra. Modernioje filosofijoje kūnas suvokiamas kaip išorybė, o siela – kaip vidujybė. Kūnas apibūdinamas kaip materialus ir anominis mechanizmas, o dvasiniai išgyvenimai priskiriami kūno viduje uždarytam subjektui. Tačiau erotikos prasmingumą galima suprasti tik tada, kai ji neredukuojama nė į vieną šių pradų. Mickūnas nuosekliai argumentuodamas parodo, kad erosas susijęs su išgyvenamo kūno išraiškomis. Šios išraiškos yra tai, ką mes patiriame pirmiausia. Tačiau dualistinės teorijos neigia išraiškų plotmę, nes joms svarbiausias yra anominis materialus kūnas. Išraiškos priskiriamos vidujybei, iš kurios jos projektuojamos į išorinį pasaulį. Mickūnas pabrėžia, jog dualistinės teorijos nepajėgios suprasti asmenų susitikimo, nes to neįmanoma padaryti apeinant tiesioginę išraiškų patirtį. Mickūno teigimu, dualizmas remiasi ne filosofiniais argumentais,

o dogminėmis prielaidomis, pagal kurias kūnas – tai mechaniškai veikiančių ir į pasaulį reaguojančių dalių suma. Kadangi toks anominis kūnas neturi išraiškų, tai norint suprasti kitą subjektą reikia tarsi patekti į jo vidų ir mąstyti taip pat, kaip mąsto kitas. Taip sunkinamas ar net paneigiamas kasdienių asmeninių santykių ir patirčių supratimas, nes asmenų susitikimo pagrindas – patiriamos išraiškos (Mickūnas 2010: 42). Akivaizdu, jog Mickūnas, kritikuodamas dualistines teorijas ir pabrėždamas išraiškų patirties pirmumą asmenų santykiuose, remiasi fenomenologine gyvenamo kūno samprata. Fenomenologai argumentuotai parodė, jog gyvenamas kūnas yra neredukuojamas į anominį fiziologinį kūną, nes jis susaistytas intencionaliais sąryšiais su kitais kūnais. Gyvenamas kūnas yra jautrus kitų kūnų jautrumui. Šioje tarp gyvenamų kūnų besimezgančioje santykių plotmėje išraiškos yra tai, kas pirmiausia patraukia dėmesį.

Pirmasis meilės ir kitų jausmų fenomenologinį tyrinėjimą atliko Maxas Scheleris. Knygoje *Simpatijos esmė ir formos*, kurios pirmasis variantas vadinosi *Simpatijos jausmo ir meilės bei neapykantos fenomenologija ir teorija* (pirmoji laida 1913 metais), Scheleris plėtojo emocinio gyvenimo analizę. Jis šioje knygoje pabrėžia, kad kitą žmogų mes suvokiame ne kaip fizinį kūną, bet kaip tokį gyvenamą kūną, kuris yra išgyvenimų išraiškos laukas. Jis teigia: „Mes galime „vidujai suvokti“ kitus, nes jų gyvenamus kūnus suvokiame kaip išgyvenimų išraiškos lauką“ (Scheler 1973: 21). Vadinasi, kitų išreiškiamus jausmus suvokiame ne kaip nuorodas į jų vidines būsenas, bet kaip šiose išraiškose realizuojamą emocinį būvį. Jausmus Scheleris siūlo sieti ne su vidinėmis būsenomis ir ne su priežastiniais

gamtinių kūnų santykiais, bet su tuo, kaip jie gyvuoja tiesiogiai pagaunamose išraiškose. Kūno kaip išgyvenimų išraiškos lauko suvokimas visiškai prieštarauja Descartes' o suformuluotai mechaninio gamtinio kūno sampratai. Būtent tokia kartezinio dualizmo nuostata, pasak Schelerio, vertė neteisingai traktuoti ir pačią įsijautimo patirtį, kuri buvo aiškinama kaip vieno subjekto vidinių jausmų projektavimą į kito subjekto vidų (*ibid.*: 210).

Mickūnas plėtoja fenomenologinę išraiškų sampratą teigdamas, kad erotišką gali būti tik išraiškingas kūnas, kuris tiesiogiai suvokia ir reaguoja į savo bei kitų kūnų išraiškas. Kita vertus, jis pabrėžia, kad išraiškos būdingos ne tik gyvenamiems kūnams, bet ir aplinkiniam pasauliui. Išraiškoms būdingas skvarbumas, dėl kurio jos gali mus pagauti, apsupti ir išjudinti. Džiaugsmas, siaubas, vienišumas ir švelnumas yra paties pasaulio išraiškos. Pasak Mickūno, siaubinga audra ir iš siaubo sustingęs veidas yra vienoje išraiškos plotmėje (Mickūnas 2010: 58).

Platono filosofijoje erosas suprantamas kaip gyvybės pulsavimas siekiant baigtinumo ir tobulumo. Tačiau tobulumas yra toks eroso tikslas, kuris niekadose nerealizuojamas iki galo. Išsiliedamas perviršiumi erosas sugrįžta nepriteklumi bei stoka. Erotinė energija minta savimi pačia, nes kitame ieško ne pasisavinamo objekto, bet atsakomojo erotinio geismo. Erosas skatina save ir stiprina save tapdamas savo paties judėjimo tikslu ir priežastimi. Jis panaikina ribas ir plečiasi pripildydamas savimi viską. Jis pakylėja ir sugrąžina prie save dauginančio geismo geidimo. Mickūnas erosą sieja su geismo intencionalumu ir išraiškos pirmapradiškumu:

Erotinis geismas intencionalus, tai geidimas kažko, aistra kažkam. Taigi geismas reika-

lauja ne vien objekto egzistavimo, objektas arba kitas asmuo turi atitikti geidžiamumo charakteristiką, be to, jis turi atrodyti geidžiamas, išreikšti geismą. Tai, kas atskleidžia mūsų geismą kitam, dar nesame mes patys: tai įvyksta dėl akivaizdaus geismo buvimo kitame asmenyje tokiu būdu, jog ir geidžiantysis subjektas, ir geidžiamasis asmuo yra sužavėti, panardinti eroso galioje. Erosas linksta ne į fiziologiją ar kito asmens organinę sandarą, bet siekia kito asmens eroso: erosas ieško eroso, ieško savęs paties, jaudina save patį. Abejuose – ir geidžiančiajame, ir geidžiamajame – Erosas yra tai, kas atskleidžia kiekvieną jų kaip turintį seksualinio patrauklumo. Erotinis geismas pirmesnis už seksualinę fiziologiją. Jis šmėkščioja tikrovės procesų paviršiuje, tačiau negali būti į juos redukuojamas. Jis yra tarsi žvilgsnis, tartum išraiška, kurie pirmesni už bet kokius fiziologinius aspektus. Skverbtis į fiziologiją reiškia nepastebėti išraiškos. Viliojantis žvilgsnis nėra tapatus tam tikroms veido grimasoms ar bruožams. Veidas jį pagauna, perduoda ir išreiškia, taipogi gali uždegti jį kituose veiduose, kitų gestuose. Tai, kas patraukia, yra išraiška; tai ji sukuria geismą; erosas atsiranda kaip išraiška, palaikoma ir pasireiškianti per daiktus, žmones, idealus ir netgi dievus. (Mickūnas 2011: 241–242)

Erotinių išraiškų suprantamumą ir pagaulumą suponuoja bet kurios vidinį gyvenimą konstruojančios ir rekonstruojančios teorijos. Jos yra susijusios su jausmų intersubjektyvumu. Yra galimybė ne tik atjausti ar užjausti kitus, bet ir užsikrėsti kitų jausmais. Mickūnas plėtoja Sartre' o apmąstymus apie aistras, kurios įsiaistrina per kitų aistras. Geismas, kuris gyvena savimi, yra ne koks solipsistinis užsidarymas vidujybėje, bet jautrumas, perimantis ir pratęsiantis kitų aistras. Geismas ieško geismo ta prasme, kad sąmonės motyvacijai suprasti nereikalingi natūralistiniai priežastiniai paaiškinimai. Meilė egzistuoja kaip regimybė, anapus kurios nėra jokio substancinio pagrindo.

Erotikos filosofinis rehabilitavimas susijęs su nauja pasaulio sąmonės samprata, kuri buvo inicijuota Edmundo Husserlio, o vėliau pratęsta Maxo Schelerio, Maurice'o Merleau-Ponty, Jeano-Paulio Sartre'o ir kitų fenomenologijoje. Be abejo, galima atrasti nedualistinio mąstymo išraiškų Nietzsche's filosofijoje bei Indijos civilizacijos tradicijose, bet fenomenologija geriausiai leidžia suprasti pačią erotiškumo pasireiškimo esmę. Tiesioginės erotinės patirties aprašymas atskleidžia, kad ji turėtų būti suvokiama ne kaip reprezentacija, ne kaip vidinių būsenų nuoroda, bet kaip tiesioginė reikšmės prezencija. Estetikoje panašiai kaip erotikoje susiduriame su tiesioginės išraiškos patirtimi.

Grožis ir tiesioginė pasaulio patirtis

Kad patirtume pasaulio grožį ir patrauklumą, pasak Mickūno, pirmiausia turime išsivaduoti iš dualistinės metafizikos, kuri viską skirsto į išorinį objektyvų pasaulį ir vidinį subjektyvumą, pančių. Metafizinio dualizmo nuostatų besilaikančios filosofijos grožį, kaip ir erotiškumą, sieja su vaizdiniais, glūdinčiais subjekto vidujybėje, kai jie tiesiog projektuojami į išorę, tam tikriems objektams priskiriant grožį ir patrauklumą. Kita, priešinga, to paties metafizinio dualizmo pozicija teigtų, kad grožį ir patrauklumą lemia natūralios priežastys. Tai reakcija, kuri kyla mūsų smegenyse arba yra skatinama biologinės prigimties fiziologinių procesų. Fenomenologinė estetika moko, kad grožis yra ne subjekto sprendimais nulemta tikrovė, kuri visiškai priklauso nuo subjektyvių preferencijų ar subjektyvaus skonio, bet objektyvi plotmė, prieinama tik per tiesioginius potyrius. Kalbant apie estetikos objektyvumą, Mickūni

labai svarbios Moritzo Geigerio, vieno iš fenomenologinės filosofijos kūrėjų, dabar jau gerokai primiršto, estetiškos nuostatos. Šiandien jo estetika įdomi ir aktuali tuo, kad išryškina fenomenologinę prieigą prie estetinių fenomenų. Geigeris kritikavo bandymus estetiką redukuoti į psichologiją, įrodė, kad estetika negali remtis subjektyvistinėmis nuostatomis. Estetinė sfera – tai ypatingų vertybių lobynas, reikalaujantis atitinkamo nusiteikimo, kad galėtume prie jo prisiliesti. Estetinė plotmė neredukuojama į subjektyvumą, bet ji negali būti ir visiškai nepriklausoma nuo patiriančiojo nuostatų. Objektyvumas šiuo atveju suprantamas ne kaip visiškas atsietumas nuo subjekto, bet kaip pačios estetiškos raiškos subjektui dėsningumas. Estetinė plotmė gali pasireikšti ir būti patiriama kaip estetinė tik tada, kai yra realizuojami tam tikri reikalavimai ir sąlygos, kurių negalima redukuoti nei į subjektą, nei į objektą. Tad estetiškos vertybės nėra subjektyvios. Jos yra priklausomos tiek nuo objekto struktūros, tiek nuo tą objektą kontempliuojančio subjekto nuostatos. Panašiai ir Vosylius Sezemanas, savo *Estetikoje* plėtodamas mintis apie estetikos objektyvumą, pabrėžia estetinio akto ir estetinio objekto koreliaciją (Jonkus 2013).

Mickūnas estetikos objektyvumą grindžia tuo, kad estetika negali būti redukuota į suvokiančioje subjekto vidujybę ar jo subjektyvias preferencijas. Estetiniai išgyvenimai randasi kaip paties pasaulio patyrimas ir jame glūdinčio reikšmingumo bei vertingumo atskleidimas. Šią mintį, pasak filosofo, galima rasti menininkų kuriamuose estetiškumo apmąstymuose, kurie realizuojami meninėse praktikose. Mickūnas kaip pavyzdį analizuoja Borgeso apsakymus ir parodo, kaip šis auto-

rius meninėmis priemonėmis atskleidžia tiesioginės pasaulio patirties pirmumą. Pasak Mickūno, didžiausias Borgeso nuopelnas – reprezentacinio mąstymo kritika ir dekonstrukcija. Rašytojas atskleidžia, kad negalima aprėpti to, kas neaprepiama, pateikdamas tokius įvaizdžius, kurie griau- na klasikines reprezentacijos ir refleksijos schemas. Kaip vieną iš tokių Mickūnas ap- taria paslaptį Alefą – tai vieta, kurioje nesusimaišydamos glūdi visos pasaulio vietos, matomos iš visur. To, kas egzistuoja ir vyksta vienu metu, neįmanoma aprašyti žodžiais, kurie eina vieni po kitų. Taigi kal- ba negali pateikti jokios teisingos šio įvykio reprezentacijos. Galima tik ištraukti į šį įvykį. Tam reikalingi įtraukiantys meniniai ar filosofiniai vaizdiniai. Neapibrėžiami įspūdžiai (*esplendores indefinidos*), kuriuos aprašo Borgesas, yra esminė pasaulio este- tiškumo plotmė. Ji nesutampa su daiktais ar jų požymiais, bet lemia ir formuoja patį matymą. Tokia plotmė gali būti atrandama kaip Henri Matisse'o „žaluma“, Paulio Cezanne'o „mėlynė“ arba Hermano Mel- ville'o „banginio baltuma“ (*The whiteness of the Whale*). Mickūnas teigia, kad tokios plotmės, kaip Borgeso aprašytoji Melville'o baltuma, neturi jokių metafizinių ir simboli- nių prielaidų. Ji tiesiogiai parodo, kas buvo pastebėta kaip neapčiuopiamumas, kosminė didybė. Taip estetika atskleidžia tai, kad ji necivilizuota, benamė ir nežmogiška, ne- reiškianti jokio daikto kokybės.

Estetinėje plotmėje nėra nei tiesos, nei klai- dos. Forma nėra apribojimas, bet terpė tarp estetinių plotmių, dinamiška ašis arba veiklus posūkis, sukeliantis vis naujus jų junginius, persikodavimus. Estetinėse plotmėse daiktai niekada nepasikartoja tokie patys. Tokios plotmės, kaip Borgeso aprašytoji Melville'o baltuma, neturi jokių metafizinių ir simbo-

linių prielaidų, parodo, kas buvo pastebėta kaip neapčiuopiamumas, kosminė didybė. Ji necivilizuota, benamė ir nežmogiška, nereiš- kianti jokio daikto kokybės, ar užkloto kaip uždangos iš išorės. Ji pakeičia viską, visa tampa balta, ir raupsuotųjų išblyškimas pasi- rodo tik toje baltumoje. (Mickūnas 2011: 267)

Mickūno teigimu, Borgeso literatūrinė filosofija neigia reprezentacinį pasaulio są- monės modelį. Literatūra, kaip ir filosofija, turėtų kurti ne tokius vaizdinius, kurie tei- singai reprezentuoja esminius įvykius, bet tokius, kurie įtraukia į šiuos įvykius ir jiems atsiveriant leidžia pasireikšti. Filosofija yra tik vienas iš pasakojimų, kartu su kitais, kad ir pačiais fantastiškiausiais, ji plėtoja estetinį mąstymą. Estetiškumą Mickūnas supranta kaip tiesioginį įsivėlimą į jusliškai patiriamą pasaulį. Ir filosofija, ir literatūra semiasi iš to paties šaltinio – tai tiesiogiai patiriama fenomenali plotmė. Todėl menas yra artimesnis ne tai filosofijai, kuri kons- truoja ar rekonstruoja tikrovę remdamasi protu, bet fenomenologinei filosofijai, kurios pagrindas – tiesioginė pačių dalykų patirtis. Menas, kaip ir fenomenologinė filosofija, ragina atsisakyti metafizinių konstrukcijų, prasmingai atveriant paties pasaulio raišką.

Mickūnas įvairiais aspektais nagrinėja meno ir pasaulio patirties temą. Atmesdamas įvairias metafizines dualizmo nuostatas, kad pasaulis gali būti dalijamas į išorinį ir vidinį, autorius parodo, kaip menas atveria pasaulį. Menas nėra subjektyvių vaizdinių kūrimas. Menas nėra paties menininko ar jo jausmų išaukštinimas. Menininkai tie- siog išgyvena pasaulį ir aprašydami šiuos išgyvenimus gali kitiems parodyti pasaulio grožį. Filosofas teigia, kad kosmosas – tai *a priori* sąlyga, kuri ne sukuriama, o atve- riama. Todėl estetiniai „šuočiai“, radikalūs

stilių pokyčiai yra menų atvertos kosminės patirties išplėtimas (Mickūnas 2011: 100–101).

Toks estetikos kaip kosminės patirties išplėtimo apmąstymas rodo, kad menininkai dažnai būna įžvalgesni už filosofus. Kitaip sakant, menininkai filosofuoja tiesiogiai aprašydami, piešdami, vaidindami, šokdami ir apdainuodami pasaulio grožį. Tiesa, pasaulis kaip „kosmosas“ ir yra ne kas kita, o grožis. Ši kosminio grožio sfera yra neobjektiško įsitraukimo terpė. Ji apibūdinama kaip nuotaika ir atmosfera, į kurias pasinerdamas žmogus jaučiasi esąs šio kosmoso dalis:

Ritmiškai kintantiems kosmoso ciklams gali būti priskirti ir garsinę estetikos išraiškų plotmę, plintančią kaip nuotaikų erdvė ir laikas. Ritmai ir jų garsų variantai liejasi tokiomis nuotaikomis kaip džiaugsmas, švelnumas, jautrumas, dirginimas, aistra, liūdesys ir erotiškumas. Jie pripildo visą aplinką, lemia žmogaus jausmų ir nuotaikų pokyčius, kurie visą kūrybiškumą paverčia kalbine vaizduote. Nuotaikos ir jų variantai neturi nei subjektyvių, nei objektyvių ypatybių, bet kuria dinamišką atmosferą, į kurią tiesiogiai įsivelia žmogus ir jo aplinka. (Mickūnas 2011: 88)

Tiek erotinėse, tiek estetinėse patirtyse yra naikinama dualistinė pasaulio ir sąmonės samprata. Erotinėse ir estetinėse išraiškose mes susiduriame ne su reprezentacijomis, bet su tiesioginiu reikšmės prezentavimu ir jos supratimu. Tačiau reikšmės suvokimas nėra grynas. Reikšmė yra neatskiriama nuo juslinių išraiškų interpretacijos. Įsivėlimas pasaulyje, pasak Mickūno, turėtų būti suprantamas kaip jusliškas įsitraukimas, kaip atsidavimas pasaulio ritmams, kaip atvirumas pasaulio atmosferoms ir nuotaikoms.

Mickūno svarstymai gali būti lyginami su tuo, kaip Merleau-Ponty analizuoja lytinį

kūną ir jo kuriamą erotinę atmosferą. Merleau-Ponty teigia: „Seksualumas žmogaus gyvenime nėra nei transcenduojamas, nei sąmonės reprezentacijų įvaizdinamas gyvenimo branduolys. Jis nuolat būna gyvenime nelyginant atmosfera“ (Merleau-Ponty 2010: 291). Sugebėjimas šią atmosferą pajauti, sukurti ar pratęsti ir sudaro erotinių santykių pagrindą. Geriausias tokio atmosferos perteikimo pavyzdys – Wong Kar Way filmas „Meilės nuotaikoje“ (*In the mood of love*). Meilės nuotaika čia pavaizduota kaip intensyvi įsimylėlių buvimo atmosfera, kurią perteikia žvilgsniai, garsai, kvapai, spalvos, „atsitiktiniai“ kūnų susilietimai siauruose koridoriuose. Filme rodoma meilės nuotaika ir atmosfera, bet ne seksualiniai vyro ir moters santykiai. Erotikai tokios atmosferos sukūrimas ir palaikymas yra daug svarbesnis nei kūno fiziologija. Tačiau yra žmonių, kurie šios erotinės atmosferos nejaučia. Merleau-Ponty aprašo psichopatologams gerai žinomą Schneiderio atvejį, kai dėl tam tikrų smegenų pažeidimų žmogus negali pagauti erotinių išraiškų ir nesugeba įsitraukti į erotines situacijas. Tad erotiškumas negali būti redukuotas į fiziologiškai suprastą lytiškumą. Kūnas suvokiamas ne tik kaip objektas su seksualiniais požymiais, bet ir kaip lytinė veikimo schema, kuri kiekviename pasireiškia individualiu būdu. Erotinė individualizacija transformuoja bendrą lyties giminiškumą į patrauklų skatinimą veikti ir save realizuoti kito atžvilgiu. Šia prasme mūsų erotiškumas nuolat sąveikauja su pasauliu, kitais ir savimi.

Ši pirminė sąlyčio su pasauliu plotmė yra prieinama estetiškai ir reikalauja audialinio, o ne vizualinio jautrumo. Mickūnas teigia: „Dualistinė kalba irgi persmelkta šviesos metaforų, o ne garsų ritmo“ (Mic-

kūnas 2011: 93). Reikalas tas, kad šviesos metaforos suponuoja regėjimui būtina distanciją, o ritmas įtraukia tiesiogiai ir reikalauja atsako, tarsi tai būtų lytėjimas. Ritminis kosmosas turi būti suvokiamas pirmiausia kaip neobjektyvuojamas nuotaikų ir atmosferų dinamiškumas, kuris įtraukia naikindamas subjekto ir objekto distanciją. Tačiau jei pirmiausiai mes patiriame nuotakas kaip neobjektinamas įsitraukimo būsenas, tai galima klausti, kiek ir kaip estetiškos ir erotinės patirtys yra intencionalios? Ar erotinių ir estetiško išgyvenimų aprašymas neturėtų koreguoti ir paties intencionalumo supratimo?

Ar estetiškos ir erotinės patirtys yra intencionalios?

Straipsnyje „Lemiamas momentas. Menininko patirtis“ estetiškos plotmės Mickūnas sieja su kosmine sąmone, kuri yra anapus intencionalumo. Jo manymu, intencionalumas remiasi subjekto ir objekto perskyra, o tai visiškai netinka meno kūrinio sampratai. Stilius, atmosfera, ritmas yra tai, ką pirmapradiškai atveria meno kūriniai ir ko negali aprėpti intencionali analizė. Negana to – Mickūnas siūlo estetiką plėtoti kaip tokią juslinių matmenų analizę, kuri būtų grindžiama hiletinių duočių (juslinės materijos) analize, o ne intencionalių daiktų ir objektų aprašymu (Mickūnas 2011: 184). Esą tik būdami anapus intencionalumo galime atrasti estetiško atvirumo ir potyrių plotmės, kurios apibūdina tai, kas negali būti objektyvuota. Pasak Mickūno esame jausmiškai ir jusliškai paveikti anksčiau ne intencionaliai užmezgam santykį su objektu: „Estetinių laukų sudaro spalvingi skambantys įvykiai dar prieš bet kokio ryšio su patiriamais objektais pradžia“ (*ibid.*: 186).

Mickūnas aprašo tokias juslines duotis, kurios savo perregimumu sudaro sąlygas atverti daiktus estetiškai plotmėje, dar prieš jiems tampa intencionaliais objektais. Jusliškumas leidžia patirti buvimą estetiško pasaulio viduje dar iki subjekto ir objekto intencionalių santykių artikuliacijos. Tačiau man vis dėlto lieka neaišku, kodėl spalvų, formų matymas, skambesio girdėjimas ar ritmo pojūtis negalėtų būti aprašomi pasitelkiant intencionalią analizę. Ten, kur nebelieka intencionalios analizės, nebėra ir sąmoningai suvokiančio subjekto. Tad kyla klausimas, ar pasinėrimas į estetišką pasaulio plotmę reiškia, kad subjektas visiškai ištirpsta ir tampa anonimiškas? Mickūno teiginys, kad estetiškas ir erotinis santykis su pasauliu yra jausmiškai nuotaikingas ir todėl neintencionalus, yra artimas Eugeno Finko filosofijoje suformuluotai nuostatai. Finkas kritikuoja huserlišką intencionalumo sampratą kaip nukreiptą vien į fizinių kūnų pasireiškimus. Jo manymu, intencionalumo susiejimas su perspektyvia daiktų duotimi ignoruoja jausminių atmosferų raišką, kuri yra būdinga įvairioms terpėms ir be kurių negalime suprasti muzikinės kūrybos (Fink 2003). Tačiau ar tokia intencionalumo sampratos kritika yra pagrįsta?

Husserlis ankstyvajame fenomenologijos etape skiria intencionalius ir neintencionalius išgyvenimus. Sąmonės aktai, pasak Husserlio, yra nukreipti į objektų prasmės pagavą. Tačiau pačiuose išgyvenimuose galime aptikti ne tik intencionalių nukreiptumą į objektus juos įprasminant, bet ir juslinę medžiagą, kurią apipavidalindami suvokimai realizuoja prasmę. Intencionalių įprasminančių aktų ir neintencionalios medžiagos santykis nėra labai aiškus. Husserlis daugiau dėmesio skiria intencionaliems išgyvenimams

pažymėdamas, kad nuotaikos ir jausmai, kurie nenukreipti į aiškius objektus, yra neintencionalūs jutimai. Tačiau vėlesniuose savo tyrinėjimuose Husserlis šios perskyros nebenaudoja ir netgi atranda, kad nuotaikos bei jausmai taip pat yra intencionalūs, nors ir neturi aiškiai apibrėžto objekto (Nam-In 1998). Husserlis iš esmės nusigręžia nuo neintencionalių jutimų ir nepateikia jokių paaiškinimų, kaip jie galėtų būti aprašyti. Viena iš priežasčių, kodėl Husserlis susitelkia į intencionalių išgyvenimų aprašymą, buvo ta, kad intencionalumas buvo susietas ne tik su nukreiptumu į objektus, bet ir su sąmoningumu. Įsisąmoninti tam tikrą nuotaiką, kuri lydi ir nuteikia mano įvairius suvokimus, reiškia susieti ją su tam tikrais mano gyvenimo motyvais. Nuotaiką galima suprasti kaip tarpinę būseną tarp mano jausmų (savijautos) ir pasaulio atmosferų. Kitaip sakant nuotaikos nėra nei subjektyvios, nei objektyvios. Jos išgyvenamos kaip savijautos ir atmosferos sąryšis. Heideggeris apie nuotaikas rašė kaip apie pirminius savijautos ir pasaulio sąryšio paliudijimus. Svarbiausia, kad nuotaikos nėra vidinės būsenos. Jos nurodo patį pasaulį kaip jaučiamą. Man artima Dano Zahavi pozicija: jo nuomone, intencionalumą galima suprasti platesne ir siauresne prasme. Siaurąja prasme intencionalumas yra traktuojamas kaip nukreiptumas į objektus, o platesniąja prasme intencionalumas siejamas su buvimu pasaulyje ir suprantamas kaip atvirumas kitokybei (Zahavi 2005: 306).

Grįžtant prie intencionalumo problemos Mickūno estetikoje galima teigti, kad estetiškumą siedamas su neintencionalių jusliškumu autorius remiasi siauresne intencionalumo samprata. Be to, jis dažnai intencionalumą traktuoja kaip pažintinį subjekto ir objekto santykį. Pastarąją sampratą

kritikavo tokie fenomenologinei mokyklai priklausantys filosofai kaip Heideggeris, Finkas ir Levinas. Jų teigimu svarbesnis yra ne pažintinis subjekto ir objekto santykis, bet afektuotas ir nuteiktas įsitraukimas į pačius įvykius. Tačiau kyla klausimas, ar intencionalumo sampratą galima sieti vien su subjekto ir objekto santykiais? Juk intencionalus aprašymas tinka ir tada, kai yra patiriami ne daiktiški objektai, bet garsinės ir juslinės plotmės, atmosferos ir nuotaikos. Mano nuomone, patirtis to, kaip esame užvaldomi ritmo, melodijų ar spalvų, taip pat yra intencionali būseną, nors ir nesusijusi su konkrečiais daiktais. Patirdami atmosferinius fenomenus kokybiškai, mes vienaip ar kitaip išsaugome intencionalų sąryšį su pasauliu, o ne užsidarome sąmonės imanencijoje. Vadinasi, pasaulio patirtis gali būti laikoma neintencionalia tik tuo atveju, jei intencionalų dalyvavimą pasaulyje sąmoningai apribojame vien objektine ir daiktiška plotme.

Mickūnas siekia parodyti intencionalumo ribotumą ne tik estetinėje, bet ir erotinėje plotmėje. Apmąstydamas Eroso sampratą Vakaruose Mickūnas daugiausia dėmesio skiria Platono ir Freudo koncepcijoms. Abu jie pabrėžia esminį Eroso vaidmenį žmogaus gyvenime, tačiau Platonas nekreipė dėmesio į erotinį jausmingumą. Jis, pasak Mickūno, peržengia juslių plotmę ir erotiką susieja su estetika, su grožio ir racionalios harmonijos paieška. Pats erosas tampa tokiu judesiu, kurio tikslas – beribis idealios formos siekis (Mickūnas 2010: 93). Freudas, kuris erosą tapatina su libido, teigia, kad erosas turi būti siejamas su tikslingu pertekliaus paneigimu ir laikinos pusiausvyros pasiekimu. Pasak Mickūno, ši pusiausvyra paneigia patį erosą. Erosas negali būti patenkinamas. Jis nepatenkinamas,

nes peržengia visus laikinus pasitenkinimus ir pusiausvyras. Erosas skatina mylėti dar ir dar, net ir tada, kai nėra nei biologinių, nei seksualinių jėgų. Erosas yra gyvenimo troškimas, skatinantis augimą, tęstinumą ir įtampą, o ne numalšinimą ir išsekimą. Erosas negali būti redukuotas į lytinį geismą, nes esminė eroso kaip geismo plotmė – tai troškimas, kad geistų kitas (*ibid.*: 104). Taigi tiek Platono, tiek Freudo eroso išaukštėjime Mickūnas įžvelgia racionalų grūdą, tačiau abi šios koncepcijos nusipelno kritikos dėl savo polinkio ieškoti erose intencionalaus tikslingumo.

Mickūnas pabrėžia, jog erotinis troškimas, būdamas kažko troškimu, negali būti apibrėžiamas kaip konkretaus objekto troškimas. Erosas negali būti paaiškintas sąmoningais gyvenimo tikslais ir siekais. Jis nesuprastinamas į giminės pratęsimą, malonumo siekį ar norą atsikratyti įtampos. Tad Mickūnas kelia klausimą ar erosas apskritai gali būti kryptingas. Ribos peržengiamos, planai sugriaunami, intencionalus kryptingumas dingsta erotiniame susijungiančių kūnų abipusiškume:

Nors atrodo, kad žmonių tarpusavio santykiuose erosas turi kryptį, tampa kito asmens geidimu, toks intencionalumas dingsta, kai geidžiantys kūnai randa vienas kitą – kai ranka paliečia ranką. Šiuose polyčiuose į nedalomą vienį susilieja tai, kas lyti, su tuo, kas lytima. Liečiamo kūno paviršius plečiamas tolesniais lytėjimais, nes tas, kuris lyti, visada geidžia būti paliestas ir neišvengiamai yra liečiamas. Virpančio kūno paviršius turi gelmę: kiekvienas polytis – tai viso kūno polytis. Kūnas nori būti liečiamas ir pats liesti. Kiekvienas lytėjimas yra perteklinis, išsiplečiantis už paliestos dalies ribų. Visos intencijos dingsta, nebelieka tam tikras konkrečias savybes turinčio *jo* ar *jos*. Pojūčiai susilieja ir neįmanoma atskirti, kurie jų yra „mano“, o kurie – „tavo“. (Mickūnas 2010: 69)

Kita vertus, erosui būdingas ne tik susilieėjimas, susivienijimas, bet ir atskirybės, individualybės siekis. Mickūnas puikiai aprašo, kaip erotinė aistra konkretizuojasi ieškodama to, kame įsikūnija pasaulio patrauklumas:

Eroso plėtimasis, judėjimas link bendrumo, tęsimosi, įtampos, aistros susivienyti su kito aistra yra ir to vienintelio asmens paieška – dėmesys tik tai vienintelei nepakartojamai būtybei. Tik *štai šis* asmuo, *jo* ar *jos* žvilgsnis, *jo* ar *jos* drovumas, tik *šis* saulėlydis, tik *ši* sąvoka sukrečia, patraukia ir sukelia aistringą atsaką, geismo kupiną patirtį, norą atsakyti glamonėmis, apsupti ugnimi ir nieko kito neprileisti – pavydžiai išsaugoti tik sau ... (Mickūnas 2010: 77).

Šie erotinio susitikimo aprašymai atskleidžia vieną svarbų erotiškumo aspektą. Jis negali būti laikomas vienakrypčiu tikslo siekimu, nes suponuoja atvirumą kitam. Erotinis santykis reikalauja ne tik aktyviai siekti, bet ir būti patrauktam, sukrėtam, paveiktam. Mickūnas kritikuoja eroso sąryšį su intencionalumu, tačiau intencionalumą, kaip ir estetiškumą analizėse, supranta per siaurai.

Sartre'as aptardamas fenomenologinę intencionalumo sampratą teisingai pažymi, jog sąmonės intencionalumas reiškia, jog nėra vidaus ir išorės perskyros. Svarbu tai, kad sąmonė yra apie dalykus, link kurių mes veržiamės ir kurie pažadina mūsų siekius. Kitaip sakant, intencionalumas nėra vienakryptis tikslingumas. Jis apima ne tik aktyvų nukreiptumą, bet ir pasyvų atvirumą bei imlumą. Smalsumas yra ne vidinė savybė, bet paslaptingo pasaulio iššūkis. Toks dialogiškumas būdingas ne tik pažinimui, bet ir jausmams. Aistros randasi ne sielos viduje, bet yra sužadindamos iš kitų asmenų ir paties pasaulio išraiškų sklindančių apžavų. Fenomenologinė intencionalumo

samprata atskleidžia paties pasaulio išraiškų aistringumą. Pasaulio dalykai intencionaliai atsiskleidžia ne kaip į objektus redukuoti daiktai, bet kaip aistringai meilūs, simpatiški, patrauklūs arba siaubingi iš šlykštūs. Intencionalumas yra ne tik pažintinis nukreiptumas, bet ir jusliška vertybinis pagaulumas. Erotinis intencionalumas turėtų būti suprastas ne kaip tikslo pasiekimas ar intencijos įgyvendinimas, bet kaip atvirumas pasaulio raiškai ir jautrumas kitų jautrumui. Sartre'as taip apibūdina Husserlio intencionalumo sampratos nuopelnus:

Husserlis daiktams sugražino jų siaubingumą ir grožį. Jis atgaivino mums menininkų ir pranašų pasaulį – gąsdinantį, priešišką, pavojingą, su geraširdiškumo ir meilės salelėmis. Jis paruošė dirvą naujam traktatui apie aistras, kuris turės remtis paprasta, bet mūsų intelektualų užmiršta tiesa: jei mes mylim moterį, tai tik todėl, kad ji šią meilę mums įteigia. (Sartre 2008: 180)

Mickūnas erotinį ar estetinį paveiktumą aiškina kaip tokį neintencionalų santykį su pasauliu, kuriame įvyksta tam tikras juslinis poveikis, kurio mes nesuvokiame ir neįsąmoniname. Juslinis paveiktumas traktuojamas kaip intencionaliai neįprasminamas įsitraukimas į pasaulio įvykius ir atsakas jiems. Tačiau kaip galima patirti aistringą poveikį ir jo neišgyventi? Ar šis atvirumas pasaulio išraiškoms yra anonimiškai asubjektyvus ir nesąmoningas? Manau, kad siekdamas atsiriboti nuo intencionalumo Mickūnas rizikuoja prarasti ir paties patiriančiojo ikirefleksyvųjį sąmoningumą. Kitoje savo knygoje *Per fenomenologiją į dzenbudizmą* Mickūnas vėl sugrįžta prie intencionalumo temos ir teigia, kad intencionalumas yra siekis realizuoti tuščią intenciją ją „išpildant“. Kitaip sakant, kiekvienas intencionalus aktas yra nukreiptas

į galutinės prasmės identifikavimą. Tačiau toks tikslas pasirodo nepasiekiamas.

Kiekvienas patirtas daiktas yra apgaubtas galimybių horizonte, galimybių, kurios niekada nėra išpildomos arba kartais išpildomos tik iš dalies. Žiūrėdamas į medį gali apeiti jį ratu ir pamatyti kitą medžio pusę, bet neįmanoma matyti visų pusių iškart. Be to, medis yra lauke, laukas yra atvira vietovė, vietovė yra žemyne ir t. t. [...] Buvo remiamasi prielaida, kad suvokimas metodologiškai išvalytas nuo visų prietarų, pateiks mums daiktus tokius, kokie jie yra. Tačiau fenomenologijai nerūpėjo, kad suvokimas yra atviras kažkam daugiau, kas niekada konkrečiai neišpildoma. (Mickūnas 2012: 71–72).

Manau, kad toks intencionalumo susiejimas su reikšmės „išpildymu“ yra būdingas ankstyvajam Husserliui (Jonkus 2008). Kita vertus, galima konstatuoti, kad intencionalumo išplėtimas ir atvėrimas kažkam daugiau nei baigtiniai siekiai ir tikslai leistų naujai įvertinti intencionalumo vaidmenį erotiniuose ir estetiniuose išgyvenimuose. Pokalbių su Arūnu Sverdiolu knygoje *Visa aprėpianti dabartis* Mickūnas intencionalumo nesiejo vien su tikslingu nukreiptumu į objektą. Apibūdindamas intencionalumo skirtumą nuo intencijų jis kaip pavyzdį pateikia savo pokalbyje su Ludwigu Landgrebe aptartą patirtį:

Intencionalumas reiškia ne tai, kad aš turiu kokių nors „intencijų“, ketinimų, bet kad kiekvienas veiksmas yra su kuo nors susijęs [...] Kartą mane pagavo Landgrebe. Mes kalbėjomės ta pačia tema kaip dabar. Jis manęs klausia: „Jei skaitai knygą ir paukštis praskrisdamas suklykia, o tu to paukščio neklausai, nekreipei dėmesio – ar tai reiškia, kad neturėjai jokios intencijos?“ Atsakai kad ne, neturėjau. „Aha, – pasakė jis, – ar girdėjai tą paukštį? O girdėjimas yra *ko nors* girdėjimas. Tai pamatinė intencija! (Mickūnas 2004: 22)

Šiuo atveju ir pats Mickūnas teigdamas, kad kiekvienas veiksmas yra su kuo nors susijęs, intencionalumą traktuoja plačiau ir neredukuoja jo į objektinančią intenciją. Manau, kad šiame pavyzdyje intencionalumas apibūdinamas kaip atvirumas ir receptyvumas, o tai galėtų tapti paskata naujai įvertinti intencionalumo vaidmenį estetikos bei erotikos plotmėse.

Išvados

Mickūnas savo filosofija atskleidžia estetikos ir erotikos sąryšį. Jis parodo, kad estetika ir erotika reikalauja ne reprezentacijos, bet prezentacijos, t. y. tiesioginio dalyva-

vimo, o ne atsajaus abstraktaus mąstymo. Estetika ir erotika susijusi su fenomenuose pasirodanti prasmė, nes grožio būtis ir patrauklumas glūdi raiškoje. Fenomenologinė estetikos ir erotikos analizė atskleidžia pasaulio grožį ir erotinį patrauklumą, kuris, viena vertus, pasižymi intersubjektyviai objektyvia raiškos logika, kita vertus, iš subjekto reikalauja atitinkamos nuostatos. Mickūnas atskleidžia, kad estetiškai-erotinė nuostata yra atvirumas pasaulio nuotakoms, ritmams ir buvimo stiliams. Jis neigia estetiškai ir erotinėms patirties intencionalumą, nes pastarąjį supranta kaip tikslingą nukreiptumą į objektus ir siekį identifikuoti objekto reikšmę.

LITERATŪRA

Fink, E., 2003. Orfejiška permaina. *Žmogus ir žodis*: mokslo darbai. Filosofija. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. T. 5, nr. 4: 38–45.

Jonkus, D., 2013. Fenomenologinė Vosylius Sezemano estetika: estetinio objekto ir estetinio akto koreliacija. *Žmogus ir žodis*: mokslo darbai. Filosofija. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. T. 15, nr. 4: 28–35.

Jonkus, D., 2008. Intencionalumo struktūra ir genezė Husserlio fenomenologijoje. *Problemos*: mokslo darbai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. T. 73: 60–71.

Merleau-Ponty, M., 2010. Suvokimo Fenomenologija. Kūnas kaip lytinė būtis. *Baltos lankos* 31/32: 274–299.

Mickūnas, A., 2012. *Per fenomenologiją į dzenbudizmą*. Vilnius: Baltos lankos.

Mickūnas, A., 2011. *Estetika. Menas ir pasaulio patirtis*. Sudarytoja Rūta Brūzgienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Mickūnas, A., 2010. *Summa Erotica*. Vilnius: Apostrofa.

Mickūnas, A., 2004. *Algį Mickūną kalbina Arūnas Sverdiolas. Visa aprėpianti dabartis*. Vilnius: Baltos lankos.

Nam-In, L., 1998. Edmund Husserl's phenomenology of Mood. In: *Alterity and Facticity. New Perspectives on Husserl*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, p. 103–120.

[Sartre] 2008. Сартр, Ж. П. Основополагающая идея феноменологии Гуссерля: интенциональность. In: *Проблемы метода*. Москва: Академический проект, с. 177–180.

Scheler, M., 1973. *Wesen und Formen der Sympathie*. Bern: Francke Verlag.

Serapinas, R., 1944. Geigeris. In: *Ties grožio vertybėmis*. Kaunas: Sakalo leidykla, p. 49–57.

Zahavi, D., 2005. Intentionality and experience. *Synthesis Philosophica* 40 (2): 299–318.

THE ATTRACTIVENES OF BEAUTY. AESTHETICS AND EROS IN ALGIS MICKŪNAS' PHILOSOPHY

Dalius Jonkus

Abstract. This paper analyses how Mickūnas's philosophy reveals the relationship between aesthetics and Eros. The purpose of this analysis is to show that aesthetics and Eros do not require representation, but presentation, and why these two aspects are related to the direct expression of world experience. The phenomenological analysis of aesthetics and Eros reveals the beauty of the world and its erotic appeal. Mickūnas argues that the aesthetic-erotic attitude is openness to the world's moods, rhythms and styles of being. On the other hand, he denies that the aesthetic and erotic experience is intentional, since the former is understood as a purposeful orientation to objects and an aim to identify the meaning of the object. In this paper I present arguments why Mickūnas's attempt to deny the intentionality of erotic and aesthetic experience is based on the narrow, rather than broad, concept of intentionality.

Keywords: phenomenology, aesthetic, beauty, eros, intentionality

Īteikta 2014 m. lapkričio 24 d.